

XI. PRIEŠISTORINĖ BALTŲ TERITORIJA

Baltų, kaip ir daugelio tautų, tolimąją praeitį gaubia užmaršties rūkas. Jį prasklaido pastaraisiais dešimtmečiais pagyvėjusios vandenvardžių studijos ir archeologų tyrimai.

Iki XIX a. pabaigos mokslininkai baltus paprastai kildindavo iš palyginti nedidelio ploto. Jo šiaurinę ribą brėždavo maždaug Dauguvės upe, rytinę laikydavo dabartinę latvių ir lietuvių etninę ribą su baltarusiais, pietinę – Nārevo (Náuros) upę ir Vėslos žemupį, vakarinę – Baltijos jūrą. Pagyvėjus vandenvardžių tyrimams paaiškėjo, kad senovėje baltų iš tikrųjų gyventa daug didesnėje teritorijoje, ypač gerokai toliau į rytus.

Tirdamas baltų kilmės vandenvardžių paplitimą rytuose labai daug nuveikė žymusis lietuvių kalbininkas Kazimieras Būga, tačiau patį didžiausią ir reikšmingiausią darbą atliko rusų kalbininkai Vladimiras Toporovas ir Olegas Trubačiovas. Jie nuodugniai ištyrė Aukštutinio Dniepro baseino vandenvardžius, rado čia apie 800 baltiškų kilmės vandenvardžių ir galutinai įrodė šios teritorijos baltiškumą priešistoriniais laikais. Remiantis jų išvadomis priešistorinė rytinė baltų riba vestina per Volgos, Maskvos ir Ōkos aukštupius, o pietinė – Seimo upe.

VANDENVARDŽIŲ STUDIJOS TĘSIAMOS

Vėliau ir Vladimiras Toporovas su Olegu Trubačiovu, ir kiti mokslininkai baltų vandenvardžių paplitimo ribas tikslino. Rasta daug naujų vandenvardžių, ypač šiaurėje, Pskovo ir Naugardo krašte. Dabar jų žinoma apie 2 tūkstančius.

Vakaruose baltiškų kilmės vandenvardžių rasta ir anapus Vėslos žemupio. Dabar dar nelengva nurodyti tikslesnes baltiškų kilmės vandenvardžių paplitimo ribas. Vandenvardžių studijos tebetęsiamos, nuolat aptinkama vis naujų baltiškų kilmės vandenvardžių tose vietose, kur anksčiau nesitikėta ar mažai tikėtasi jų rasti. Vandenvardžiai daug kur labai suslavinti, nelengvai atpažįstami. Visa tai sukelia daug ginčų ir svarstymų.

Ypač daug ginčijamasi dėl baltiškų vandenvardžių ploto pietvakarių ribos dabartinėse Lenkijos ir Vokietijos teritorijose – ten, kur vyrauja seni slaviški vietovardžiai, tačiau juos ne visada lengva atskirti nuo baltiškųjų. Vokiečių kalbininkas Hermanas šalis (Hermann Schall) net Berlyno vardą laikė baltišku. Bet tai tik spėjimas.

APYTIKRĖS BALTIŠKŲ VANDENVARDŽIŲ RIBOS

Pateikiamame žemėlapyje (žr. p. 33) baltiškios kilmės vandenvardžių paplitimo ribos nurodytos apytikriai.

Ploto šiaurės vakaruose vieną kitą baltišką (ar bent tokį įtariamą) vandenvardį kalbininkai randa ir tolokai anapus nurodytos ribos – iki pat Suomijos įlankos ir net toliau, ypač Pskovo krašte, kur tokie vandenvardžiai dar nėra gerai ištirti. Šiaurės rytuose baltiškų vandenvardžių aptikta ne tik vakarinėje, bet ir rytinėje Volgos–Okos baseino pusėje. Be kita ko, Volgos, Okos ir jos intako Maskvos vardus irgi bandoma aiškinti baltų kalbų duomenimis, nors šie vardai gali būti ir finiški arba (mažai patikima) slaviški.

Dėl duomenų stokos ypač apytikrė ir neaiški rytinė riba Riazanės–Kursko ruože. Šis kraštas dar nebuvo tirtas, sprendžiama tik iš atsitiktinai pastebėtų faktų. Pietinė ploto riba ilgą laiką buvo vedama Pripetės upe, bet Vladimiras Toporovas ir Olegas Trubačiovas aptiko baltiškų vandenvardžių ir į pietus nuo Pripetės. Tiesa, jų ten nedaug.

DU PLOTAI: MAŽESNIS IR DIDESNIS

Žemėlapyje pažymėti du plotai: a) mažesnė ir abejonių nekelianti baltiškų vandenvardžių teritorija, kurioje baltai turėjo gyventi ilgą laiką, b) didesnė teritorija, kurioje baltiškų vandenvardžių pasitaiko palyginti nedaug, kur baltai, matyt, gyveno trumpesnį laiką, anksti buvo kitų asimiliuoti.

Už ploto ribų paliktos vietovės, kuriose baltiškų arba spėjamų baltiškų vandenvardžių yra nedaug ir kur baltai galėjo gyventi tik trumpą laiką. Visa tai grindžiama šiuo metu kalbininkų turimais vandenvardžių tyrimų duomenimis. Išsamesnės ateities studijos, žinoma, galės šį vaizdą patikslinti.

Kalbininkų išvados apie senąją baltų gyventą teritoriją iš esmės sutampa su archeologijos duomenimis. Jie rodo, kad neolito pabaigoje (IV–II tūkst. pr. Kr.) Vidurio ir Rytų Europoje atsirado vadinamoji virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūra. Ji tapatinama su indoeuropiečiais. Labiausiai ši kultūra išplito pačioje neolito pabaigoje, 2500–1800 m. prieš Kristų. Tada ji jau buvo suskilusi į tam tikras grupes. Didelėje teritorijoje nuo Vjėslės baseino vakaruose iki Volgos–Okos baseino rytuose ir Pripetės baseino pietuose buvo išplitusios kultūros, archeologų laikomos baltiškomis.

I tūkst. pr. Kr. Okos aukštupyje gyvavo baltiška piliakalnių kultūra. Vėliau, I tūkst. po Kristaus gimimo, šioje teritorijoje įsigalėjo rytų galindų (vadinamoji Mòščino) kultūra. Jie čia gyveno iki pat II tūkst. pradžios. Surytų galindais dar kariavo Kijevo kunigaikščiai, juos minėjo Rusios metraštininkai (vadino žodžiu *голядь*).

Labai daug baltiškų elementų archeologai aptinka Volgos ir Okos tarpupio vakarinėje dalyje gyvavusioje Djakovo kultūroje (I tūkst. pr. Kr. 2-oji pusė–I tūkst. 1-oji pusė).

IŠPLITĖ VIDURIO IR RYTŲ EUROPOJE

Tolimoje senovėje baltai gyveno dideliame Vidurio ir Rytų Europos plote, kuris, be dabartinės Lietuvos ir Latvijos, dar aprėpė Baltarusiją (Gudiją), šiaurės vakarinę Ukrainos dalį, vakarinius Rusijos pakraščius (pietines ir pietvakarines Pskovo, Tvėrės, Maskvos sričių dalis), Kaliningrado sritį (Karaliaučiaus kraštą) ir nemažą Lenkijos šiaurės rytų kampą.

Visa baltų užimama erdvė viršijo 860 tūkst. kvadratinių kilometrų plotą. Tyrėjų nuomone, II–I tūkst. pr. Kr. baltai buvo plačiau išplitę negu tuo metu ilyrai, trakai ar germanai.

Baltai ilgą laiką buvo viena pagrindinių etninių grupių Rytų Europos centrinėje miškų zonoje. Dabartinės lietuvių ir latvių žemės tėra anų plotų likutis, užimęs apie 1/6 senovės baltų teritorijos.

BALTAI TRAUKĖ PAGAL UPES

Teritoriją baltai turėjo apgyventi, suprantama, ne vienu laiku. Iš pradžių, matyt, nuo pietvakarių pusės (greičiausiai iš anapus Pripetės) baltai traukė pagal upes šiaurės ir šiaurės rytų kryptimi, po truputį apgyvendami didelius plotus. Tos vietos tada veikiausiai buvo tuščios ar labai retai gyvenamos.

Retkarčiais susidūrę su svetimomis gentimis, daugiausia, matyt, kalbančiomis finougrų kalbomis, vienur jas nustumdavo tolyn, kitur šios susiliedavo su baltais, o ten, kur svetimųjų buvo daug, mažesnės baltų grupės pačios įsiliedavo į jas. Dėl viso to vandenvardžiai rodo labai netolygius baltų buvimo pėdsakus: vienur (daugiausia ploto viduryje) baltiškios kilmės vandenvardžių sluoksnis tankus, kitur (ypač ploto pakraščiuose) randama tik pavienių baltiškų vandenvardžių, neretai toli vienas nuo kito. Vienur baltų buvo labai ilgai gyvenama ir palikti gausūs pėdsakai, kitur (ypač ploto pakraščiuose) baltai galėjo būti palyginti anksti asimiliuoti kitų.

SENIAUSIAS BALTŲ VANDENVARDŽIŲ SLUOKSNIS

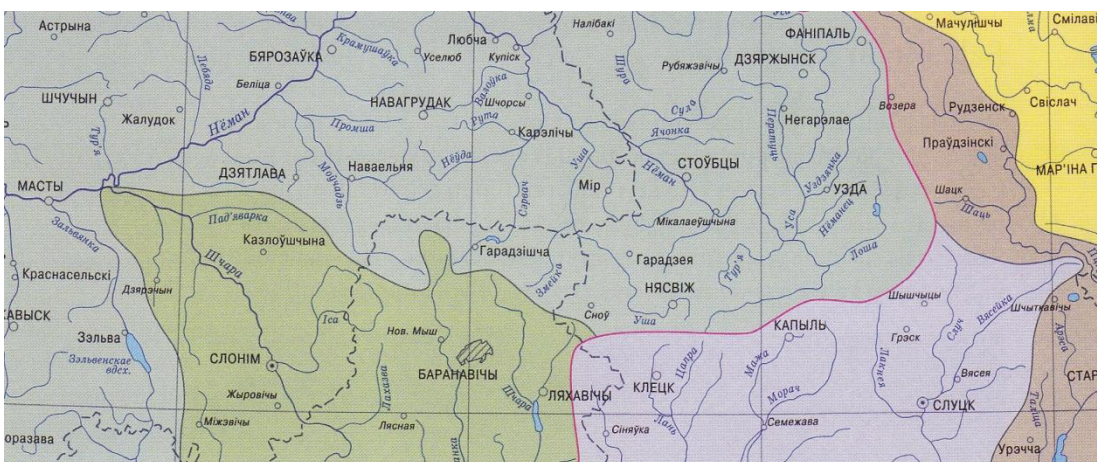
Kokios buvo svarbiausios baltų slinkimo kryptys ir kada buvo apgyventi atskiri plotai, kažin ar pasiseks kada nors tiksliau nustatyti.

Baltų vandenvardžių specialistai tvirtina, kad bemaž visame Aukštutinio Dniepro baseine, išskyrus rytinius jo pakraščius ir ypač Seimo upyną, baltų vandenvardžiai sudarą patį seniausią to krašto vandenvardžių sluoksnį. Daugelis šių vandenvardžių, nors ir suslavinti, kalbininkų lengvai atpažįstami esą baltiškios kilmės, pvz., *Оселда, Клева, Лоша, Лучеса, Можя, Мажа, Можайка, Нача, Невежа, Ола, Ольса, Пина, Стабна, Уса, Варлынка* ir daug kitų.

VANDENVARDŽIAI VEDA Į BALTŲ PROTĖVYNĘ

Kadangi didžiojoje ploto dalyje (žr. žemėlapyje) baltiškasis vandenvardžių sluoksnis yra pats seniausias (slaviškasis – naujausias), čia ir ieškotina senoji baltų protėvynė.

Šiuo atžvilgiu baltistikos mokslo būklė geresnė negu slavistikos, nes iš tikrųjų dar tvirtai nenustatyta, kur buvo slavų protėvynė: yra daug hipotezių, mokslininkai tuo klausimu tebesiginčija. Nerandama tokios teritorijos, kurioje slavų vandenvardžiai be jokios abejonės būtų patys seniausi.

Baltarusijos žemėlapyje matyti upės baltiškios kilmės vardais: Uša, Uša, Loša, Maža, Lanė, Gauja ir kitos

Pagal Zigmąs Zinkevičius, Aleksiejus Luchtanas, Gintautas Česnys, *Tautos kilmė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006, p. 32–36.